

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Földtudományok Doktori Iskola

Reményi Péter

Habilitációs tézisek

Pécs
2017

Előzmények

Doktori disszertációm 2009-ben védtem meg „*Jugoszlávia felbomlásának politikai földrajzi következményei és a térség városhálózatára gyakorolt hatásai*” címmel, summa cum laude minősítéssel, melyben a délszláv állam felbomlásának politikai földrajzi következményei közül mindenek előtt az etnikai átalakulás, a határváltozások és a településrendszer módosulásai és mindezek egymásra gyakorolt hatásai kerültek a vizsgálatok középpontjába. Többek között bizonyításra került – módszertani innováció mellett –, hogy a térség jellegadó folyamata az etnikai homogenizáció, ennek térbelisége azonban komoly különbségeket rejt: az etnikai változások szélsőségei a területi hierarchia alsóbb szintjei felé haladva nőnek, a térség etnikai összetételének viszonylagos állandósága mellett. Részletesen elemzésre került az államhatárok megváltozása, az ezekhez kapcsolódó feszültségek és az általuk okozott térszerkezeti változások is, különösen Bosznia-Hercegovina (BiH) példáján.

A disszertáció óta eltelt időszak legfontosabb kutatási iránya a doktori folyamat során megkezdett folytatása, mely egyrészt a kutatás mélyítését másrészt a szélesítését jelenti. Egyrészt a megfogalmazott eredmények folyamatos kontrollja zajlik az újabb népszámlálási adatok felhasználásával, másrészt a háborús helyzet következtében kialakult térszerkezet békeidőben történő módosulása is a kutatások középpontjában állt (Követi-e a háborús időszak drasztikus változásait egy békeidőbeli visszarendeződés?). A fenti kutatási irányhoz kapcsolódik továbbá a folyamatok történeti kontextusba helyezése a Vajdaság kapcsán, valamint a kísérletek a további módszertani innovációra is.

Az elmúlt időszak kutatásainak másik meghatározó irányát a térség új államainak politikai földrajzi/geopolitikai vizsgálatai jelentették. Elsősorban a határkérdés, az állam- és nemzetépítés, az etnikumok együttélésének módjai álltak a kutatások homlokterében, a fenti, kvantitatív módszerek mellett kvalitatív bevonásával.

Mindezen vizsgálatokat legnagyobb mértékben egy kutatói közösség tagjaként végeztem, ahol számos kolléga segítette munkámat. A teljesség igénye nélkül nekik tartozom köszönettel: Kitanics Máté, Léphaft Áron, Pap Norbert, Császár Zsuzsa, Végh Andor, Németh Ádám, Dobos Edgár, Szilágyi István. A címek mögötti zárójelben olvasható a tézisek alapjául szolgáló publikációk sorszáma, ami megegyezik a végjegyzetben található „*Az egyetemi doktori (PhD) értekezés óta megjelent publikációk*” felsorolásában használt sorszámmal.

1. Az etnikai homogenizáció kérdése a Nyugat-Balkánon

A kutatási irány legfontosabb célkitűzése annak feltárása volt, hogy a doktori kutatásainkban megállapított nagymértékű etnikai átalakulást a békésebb időszakban követi-e visszarendeződés, az etnikai homogenizáció időszakos, vagy állandó jelenség-e, illetve milyen területi mintázatot figyelhetünk meg. Kiemelten foglalkoztunk e tekintetben a Vajdasággal, ahol azt is megkíséreltük feltárni, hogy a korábbi impériumváltások kapcsán találkozhatunk-e hasonló jelenséggel.

1.1. A jugoszláv felbomlást kísérő etnikai homogenizáció hatásai fennmaradtak állami szinten. (19)

Ahogy azt korábban igazoltuk (Reményi 2009), 1991 és 2001 között a térségben nagyfokú etnikai homogenizáció zajlott le (1. táblázat). Helyenként ez a változás az állam szintjén kimondottan jelentős volt (pl. Horvátország), máshol ugyan jelentős volt, de elmaradt a

háborús államok homogenizációs szintjétől (pl. Szerbia). A változást a korábban alkalmazott Simpson-féle diverzitási index (EDI) használatával mértük (Bajmócy 2004). Ez megmutatja, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az alábbi matematikai képletet alkalmazva 0 és 1 közötti értékekhez jutunk, ahol a 0 jelenti a teljesen homogén népeiséget, míg az 1 azt a csoportot, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik. Két időpontra számolt diverzitási index különbsége pedig megmutatja az időpontok közti változás mértékét és irányát (Δ EDI).

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}, \text{ ahol}$$

L: a település (općina) össznépeisége
 e_1, e_2, \dots, e_n : az egyes nemzetiségek száma
 EDI: etnikai diverzitási index

1. táblázat: Az egykori Jugoszlávia területi egységeinek etnikai változásai a népszámlálások adatai alapján számolt etnikai diverzitás változásának tükrében.

Név	EDI1991	EDI2001	EDI2011	Δ EDI91-01	Δ EDI01-11	Δ EDI91-11
Horvátország	0,37	0,20	0,18	-0,17	-0,02	-0,19
Szerbia	0,36	0,31	0,30	-0,05	-0,01	-0,06
Vajdaság	0,64	0,55	0,53	-0,09	-0,02	-0,11
Koszovó	0,31	0,17	0,19	-0,14	0,02	-0,12
Montenegró	0,58	0,69	0,69	0,11	0,00	0,11
Bosznia-H.	0,68	0,63	0,64	-0,05	0,01	-0,04
FBiH	0,64	0,42	0,47	-0,22	0,05	-0,17
RS	0,60	0,34	0,29	-0,26	-0,05	-0,31
Macedónia	0,50	0,52	?	0,02	?	?

EDI1991 – az 1991-es census adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2001 – a 2001 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2011 – a 2011 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

Δ EDI91-01 – az EDI1991 és az EDI2001 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI01-11 – az EDI2001 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI91-11 – az EDI1991 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

a táblázatban dőlttel szedett adatok becsült értékek

A 2001 és a 2010-es évek elejének adatai alapján megállapítható, hogy a Nyugat-Balkánon az államok egy részének a szintjén tovább zajlik, ha lassabban is, az etnikai homogenizáció, azaz nem történt meg a háború előtti etnikai struktúrák újraalakulása, rekonstrukciója. A Koszovóban megfigyelhető diverzifikáció legnagyobb részt a 2001 körüli becsült adatok bizonytalanságának köszönhető, melyről 2011-ben kaptunk pontosabb képet. Bosznia-Hercegovina – becsült értékeken alapuló – diverzifikációja is további vizsgálatokat igényel,

de a becslések helyessége esetén is elmondható, hogy mind az állami szint 5 százalékpontos, mind a Bosznia-Hercegovina Föderáció (FBiH) 22 százalékpontos homogenizációja után a nem egészen 1 és 5 százalékpontos visszarendeződés csekélynek tekinthető. A Boszniai Szerb Köztársaságban (RS) pedig további erőteljes homogenizáció figyelhető meg, mely összevág korábbi elemzéseinkkel az etnikai alapon szerveződő entitással kapcsolatban (Pap–Reményi–Végh 2010).

A homogenizáció jellemzői alapján csoportosíthatjuk a vizsgált államokat. Azokban az országokban ahol eldőlt a nemzeti dominancia kérdése kicsi a változás, de egyértelműen a homogenizáció felé mutat (Horvátország, Szerbia). Ott ahol az etnikai dominancia kérdése nem dőlt el és valamely közösség demográfiai, gazdasági vagy egyéb tekintetben fenyegetve érzi magát, a helyzet továbbra is erőteljesen homogenizálódik (RS). A koszovói, statisztikai hibákra visszavezethető és a boszniai becslésekre alapozott csekély diverzifikációtól eltekintve, tehát az államok szintjén nincs diverzifikálódás.

Ez azért is némiképp meglepő, mert mind a természetes folyamatok (kényszermigráció utáni visszarendeződés), mind a térségben meghatározó szerepet játszó nemzetközi szereplők törekvései a visszarendeződés irányába mutatnának. Mivel ez nem történik meg, felmerülhet a kérdés, hogy vajon az etnikai átrendeződést nem a háborús eseményeknél sokkal mélyebben gyökerező mozgatórugók irányítják-e? Nem arról van-e szó, hogy a felbomlás politikai folyamatában megszülető új államok mindegyike megindul a nemzetállammá válás útján? Azaz a fegyveres konfliktus „csak” felgyorsítja, tömegessé és erőszakossá teszi a változást, de a mélyben az államterületek és nemzeti szállásterületek egymáshoz igazításának spontán módon is bekövetkező folyamata, azaz a sokak által ma már antagonisztikusnak tartott nemzetállamosodás zajlik. Ezzel egybevágóan egyéb jellemző térségbeli folyamatok is (állam- és nemzetépítési törekvések és az ezek szolgálatába állított politikai beavatkozások a társadalmi folyamatokba és rendszerekbe, mint az oktatás, kultúra, szimbólumok, ünnepek, nyelvpolitika stb.) (Haider 2010, Juhász 2008, Reményi 2011).

Közép-európai összehasonlításban úgy tűnik, hogy az etnikai hovatartozás a Nyugat-Balkánon sokkal fontosabb és sokkal kizárólagosabb marad, mint a környező országokban. 2001 és 2011 népszámlálási adatainak vizsgálatakor kiderül, hogy mind Magyarországon, mind Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában az állam szintjén etnikai értelemben diverzifikálódik a lakosság. A változások ráadásul nem elhanyagolható mértékűek (a 2001 és 2011-es diverzifikáció mértéke Magyarország esetében 14–17% pont, Romániában 11% pont, Bulgáriában 10% pont, Szlovákiában 8% pont), a változás nagysága a 90-es évek délszláv változásaival összevethető. Ezen országokban azonban a statisztikailag mért változás döntő okozója az etnikai hovatartozást nem vallók arányának az ugrásszerű növekedése. A vizsgált államok mindegyikében szinte nulláról 10% közelébe emelkedik azok aránya, akik nem akarnak etnikai hovatartozást vallani. Ez a tendencia azonban a jugoszláv utódállamok egy részében nagyon alacsony (azokban ahol fegyveres konfliktusok kísérték az államosodást és erőszakkal kellett kialakítani/megvédeni a nemzeti szállásterületet – Horvátország, BiH, Koszovó), ahol tetten érhető ott is arányaiban sokkal kisebb (ahol nem kíséri háború a felbomlást – Szerbia, azon belül is a Vajdaság kiemelten, Montenegró). Azaz a térségben a jellemző közép-európai folyamatokkal szemben a nemzeti/etnikai hovatartozás sokkal fontosabb, meghatározó maradt, az etnonacionalista igazodás nem csökkent és a közeljövőben sem várható ennek hanyatlása.

A fentieket elfogadva a térség konszolidációja még hosszú folyamat, melyben egyik lehetőségként benne van a további területi szeparatizmusok bekövetkezése (BiH, Macedónia), államok egyesülése (albánság) és legvalószínűbb forgatókönyvként a jelenlegi patthelyzet huzamosabb ideig történő fennmaradása (befagyott konfliktusok). Ez utóbbi viszont azt is jelentheti, hogy a térség több állama számára az euro-atlanti integráció továbbra is távoli cél marad, melynek a társadalom szélesebb rétegei által történő felismerése veszélyes irányba fordíthatja a térség egyes államait, társadalmait, különösen, ha ehhez megfelelő nemzetközi környezet párosul.

1.2. Az etnikai változások a helyi szinteken sem mutatják tömegesen a visszarendeződés jeleit. (17)

Az állam alatti területi szintek 1991–2001 közötti évtizedben tapasztalt drasztikus etnikai átalakulása után a 2001–2011 közötti időszakban egyrészt nyugalmasabb, másrészt visszarendeződő időszakot vártunk, csakúgy, mint az állami szint esetében. A tömeges, kényszerű és etnikailag szelektív migráció legfőbb kiváltó okai megszűntek, a rendszerváltozás markáns változásai elmúltak. A konszolidálódó viszonyok között a kiindulási állapot felé történő visszarendeződést sem tartottuk kizártnak.

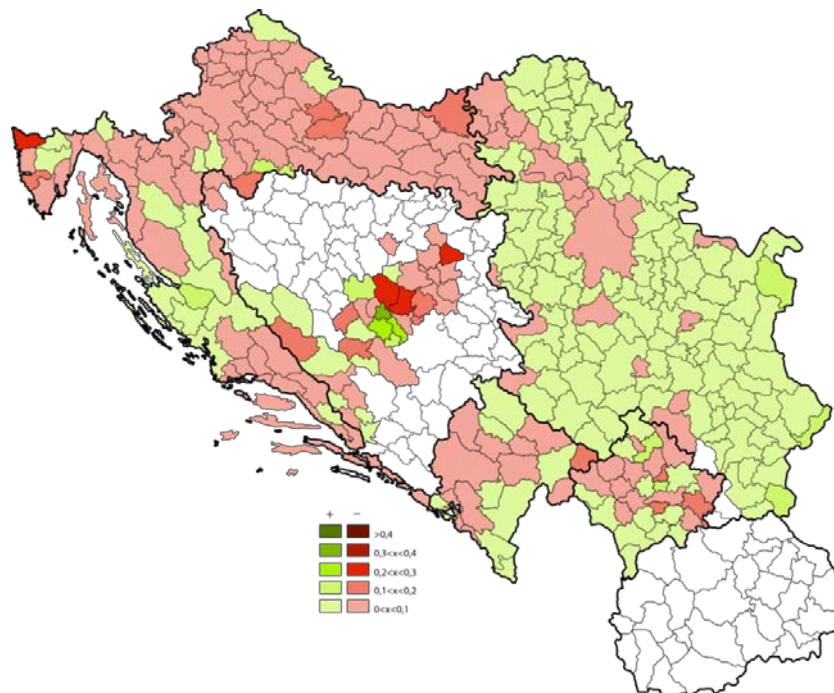
A fenti előzetes várakozásainkkal összhangban megállapíthatjuk, hogy a 2001–2011-es időszak etnikai változásainak alapvető jellemzője, hogy lényegesen kisebb volumenűek, mint a megelőző évtized fegyveres cselekményei által kísért etnikai átalakulásai. Az etnikai diverzitási index változásának maximális értékei sokkal kisebbek (fele/kétharmada), a jelentős (min. 10%pontos) változást elszenvedő opstinák száma jóval kisebb (1991–2001 között 102 opstina homogenizálódik nagyobb mértékben, mint 10%pont, 2001–2011 között 18, az előbbi időszakban 26 település diverzifikálódik hasonlóan jelentős mértékben, míg a második évtizedben csak 12). A mérték mellett az is szembetűnő, hogy az 1991–2001 és a 2001–2011 között jelentős mértékben homogenizálódó illetve diverzifikálódó opstinák aránya között jelentős különbség van. A jelentősen homogenizálódó opstinák száma a második évtizedben az első 17%-ára esik, míg a diverzifikáció esetében csak 46%-ára, azaz a jelentősen diverzifikálódó opstinák aránya lényegesen nő a második vizsgált évtizedben. Ez már önmagában is jelzi, hogy 2001 és 2011 között a diverzifikáció jelentősebb folyamat, mint 1991 és 2001 között.

Megfigyelhető továbbá egyfajta területi eltolódás is a homogenizáció esetében, ahol az első évtizedben szinte kizárólag a fegyveres konfliktus által érintett, túlnyomóan boszniai opstinák szerepelnek az élmezőnyben, kiegészítve egy-két koszovói és horvát területtel, míg a második évtizedben nincsen ennyire erős területi meghatározottság (1-2. ábra). Hasonló a diverzifikáció területiségének változása is, ahol az első vizsgált évtizedben szinte kizárólag két típusú opstina kerül a 25 legjobban diverzifikálódó közé: a krajainai szerb opstinák és a montenegrói identitásváltás területei, kiegészülve néhány kelet-szerbiai térséggel. Ezzel szemben a második vizsgált évtizedben sokkal jobban szóródik a diverzifikálódó opstinák köre. A korábbi időszakban jelentősen homogenizálódó boszniai és horvátországi opstinák éppúgy megtalálhatók itt, mint a délkelet-szerbiai, elsősorban gazdasági okokkal magyarázható depopulációs, etnikailag diverzifikálódó opstinák, ahonnan elsősorban a szerbség vándorol el.

A területi vizsgálatok kapcsán azt is megállapítottuk, hogy bizonyos területeken nincs jelentős változás a két évtized folyamatai között: folytatódik a homogenizáció (Pannon Horvátország nagy részén, Kvarner környéki opstinák esetében, a Belgrád–Újvidék–Zombor tengely mentén, Split és környékén, Közép-Boszniában stb.) vagy a diverzifikáció (a Tisza-menti magyar tömb esetében, Kelet-Szerbiában, Kordun, Lika egyes opstináiban) (1.-2. ábra). Ezen folyamatok többsége mögött az új (nemzet)államok homogenizációs/asszimilációs törekvései állnak, szinte mindegyik abból fakad, hogy az állami/entitási szinten többségi nemzet aránya az államon/entitáson belül növekszik. Ahol ez kisebbségi-többségi területen megy végbe (pl.: Tisza-menti magyar tömb) ott ez helyi szinten diverzifikációt jelent, ahol többségi területen (Pannon Horvátország, Belgrád–Újvidék–Zombor tengely) ott homogenizációt.

A kelet-szerbiai diverzifikáció ezzel szemben egy ellentétes folyamat következménye. Ezen gazdasági értelemben depressziós térségben már a megelőző évtizedben is a szerbek arányának csökkenése volt a meghatározó, mely tovább folytatódik, csakúgy, mint a vlach etnikum arányának növekedése. Így itt az állami szinten többségi nemzet arányának csökkenése és ezzel párhuzamosan a kisebbség(ek) arányának növekedése okoz diverzifikációt.

1. ábra: A 2001–2011 közötti etnikai diverzitás változása

alaptérkép: Németh Ádám

Máshol megfigyelhettük a folyamat visszafordulását (Banovina, Észak-Dalmácia, Lika, Hercegovina, Dimitrovgrad, Bosilegrad, Szerbia nagy többsége). Ez egyrészt egy spontán migrációs folyamat következménye például Szerbia középső, déli területein, ahol az elvándorlás elsősorban a szerbséget érinti, így a kisebbségben élő csoportok (pl. romák) aránya, ha kicsit is, de növekszik, ezzel diverzifikációt okozva, szemben az előző évtized enyhe homogenizációjával, melyet itt elsősorban a jugoszláv „etnikai” kategória eltűnése okozott.

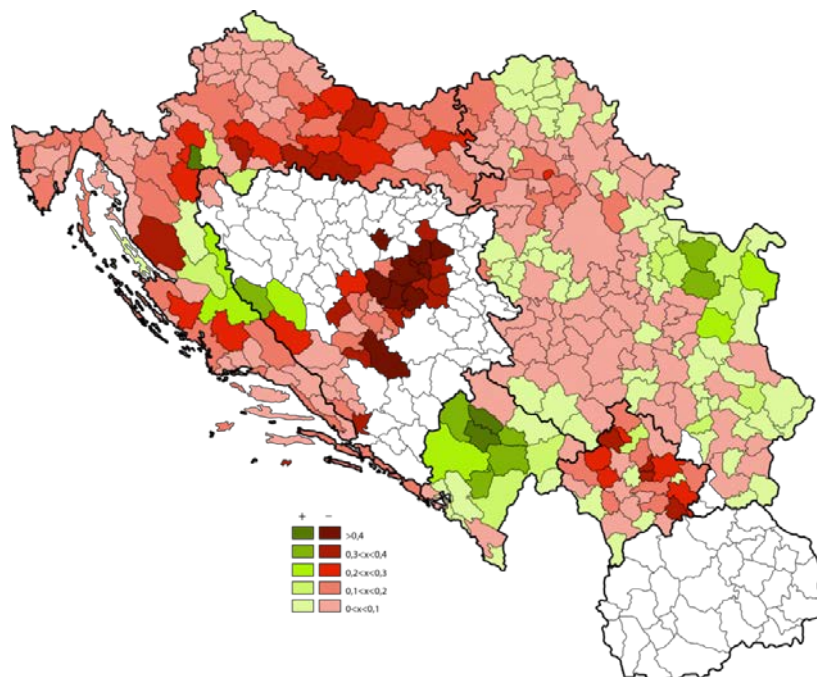
Banovina, Észak-Dalmácia, a Krajinák jelentős részében azonban helyi szinten megfigyelhető egy, ha nem is földindulás-szerű, visszarendeződés (Kostajnica, Benkovac, Knin, Gračac stb. településein). Ezen opstinák megváltozó előjelű etnikai átalakulásai mögött mindenek előtt a szerbek egy kis részének visszaköltözése és a statisztikákban való újbóli megjelenése áll. A korábbi évtized csökkenéséhez képest a visszarendeződés lényegesen szerényebb, de vitathatatlanul jelen van, statisztikailag mérhető, a népszámlálásokban kimutatható.

Eredményeinket összefoglalva az alábbi megállapításokat fogalmazhatjuk meg:

A két évtized etnikai változásainak összehasonlításakor az első, háborús évtized etnikai átalakulása drasztikusabb, mint a következő évtized folyamatai, melynek egyértelműen a fegyveres konfliktus a jellegadó eseménysora. Ez azt is jelenti, hogy nincs a háborús időszak változásaihoz mérhető nagyságú visszarendeződés; nagy tömegben, helyi szinten a közösségek elkülönülése és külön fejlődése zajlik, illetve a továbbiakban is ez várható. Erre utalnak azok a térségek, ahol a két vizsgált időintervallumban azonos előjelű etnikai átalakulások zajlottak. Ahol a fegyveres konfliktusok idején megindult etnikai változás kisebb mértékben, de a békésebb időkben is folytatódott.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy egyes térségekben, viszonylag kis mértékben, de szignifikánsan és mérhetően jelen van a statisztikákban tetten érhető visszarendeződés. Ez mindenek előtt a horvátországi szerb–horvát és a boszniai szerb–bosnyák, illetve horvát–bosnyák kontaktzónákra igaz. Azaz ha a nagy kép azt is mutatja, hogy nincs jelentős visszarendeződés, nem alakulnak újra a multietnikus közösségek, azt el kell ismernünk, hogy szigetszerűen, pont a fegyveres konfliktus által legnagyobb mértékben érintett területeken (Közép-Bosznia, Krajinák) indul meg egyfajta lassú változás.

2. ábra: Az 1991-2011 közötti etnikai diverzitás változása

alaptérkép: Németh Ádám

Amennyiben a teljes két évtizedes időszakot tekintjük, megállapíthatjuk, hogy abban az 1991–2001 közötti változás a jellegadó. A 340 vizsgált opstinából 51-ben (15%) volt más az 1991–2001-es változás iránya, mint az 1991–2001-es időszakban, azaz ebben a 15%-ban határozta meg a 2001–2011-es időszak változása a két évtizedes átalakulás irányát, a többi 85%-ban az 1991–2001-es évtized volt a döntő. Azaz a háborús évtized meghatározó változást okozott a térség helyi etnikai viszonyaiban, mely hatások mind a mai napig döntő fontosságúak, az „eredményeik” lebontása, visszafordítása, ha valaha be is következnek, nem rövidtávú folyamat.

1.3. A Vajdaság esetében a homogenizáció már a két háború között megkezdődik, mely lokális szinten eltérő mintázatot mutat (26)

A Vajdaság helyzete az 1. világháborút követő területi rendezés során a szuverenitás tekintetében gyökeresen megváltozott, hiszen a Magyar Királyság integráns részéből a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. Ugyanakkor soknemzetiségű jellege megmaradt, a három legnagyobb etnikum egymáshoz viszonyított arányaiban visszafordíthatatlan változás nem történt. Az egyik állam soknemzetiségű határmenti, ezért problémás régiójából egy másik állam soknemzetiségű határmenti ezért problémás régiója lett, a változást a kivételezett, uralmi helyzetben lévő etnikum változása jelenti (magyarok helyett szerbek). A megelőző évszázad folyamatos magyar etnikai térnyerését egy folyamatos szerb térnyerés váltotta fel.

Vizsgálataink során arra jutottunk, hogy az 1910-es és 1931-es népszámlálási adatokból számolt diverzitási index változása minimális homogenizációt mutat a Vajdaságban. A diverzitási index változása mindössze két százalékpont. Ami összevetve az azonos területre számolt 1991–2001 közötti értékkel (7% pont) – amikor a Vajdaság uralmi viszonyai nem is változnak, fegyveres konfliktusok nem érintik – szintén alacsony.

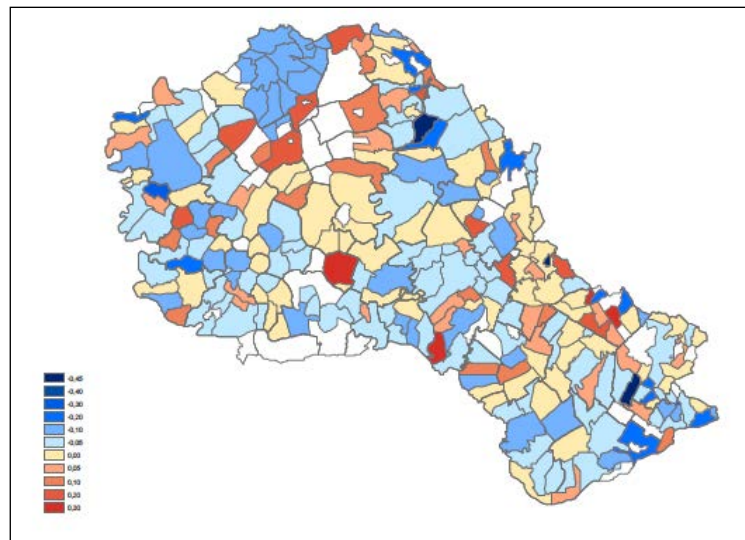
Települési szinten vizsgálva, a település 1910-es többségi-kisebbségi viszonyaitól függően, ugyanannak a jelenségnek – a szerbek beköltözésének – a magyar és német többségű településeken diverzifikáló hatása, míg a szerb többségű településeken homogenizáló hatása volt. További sajátosság, hogy a változások nagy szórást mutatnak, találhatók 30, sőt 40 százalékpont felett homogenizálódó (Káptalanfalva, Izbiste, Szaján...), illetve diverzifikálódó (Szécsenfalva, Rezsóháza, Temerin...) etnikai összetételű települések is. A nagy többség azonban a 10 százalékpontos változáson belül található, azaz a változás jelen van, de nem tömegesen drasztikus.

További jellemző – és a különbség jelentős –, hogy mind a települések, mind az érintett lakosság száma alapján nagyobb súlyt képvisel a 10 százalékpont feletti diverzifikáció, mint a 10 százalékpont feletti homogenizáció. Azaz a népességmozgásban leginkább érintett délszláv csoportok betelepülésében jelentős súlyt képviselt a nem délszláv többségű településekre történő betelepülés, mely ezzel növelte a települési szintű diverzitást. Ennek nyilvánvalóan részben politikai okai is voltak. Ez látszik akkor is, ha az érintett települések területi elhelyezkedését vizsgáljuk. Ezek egyrészt olyan központi helyeket érintenek, mint Temerin, szórványban lévő nem délszláv falvakat (Szécsenfalva – Dužine, Rezsóháza – Knićanin, Zichyfalva – Plandište stb.), a magyar tömb peremtelepüléseit (Bácstopolya), valamint a határ menti, stratégiaileg fontos településeket (Horgos).

Ezzel szemben a kismértékű homogenizáció jelentősebb lakosság- és településszámot érint, ami a szórvány magyarságnak és kisebbrészt németségnek az elköltözésével és

asszimilációjával is magyarázható, a betelepülő délszlávok mellett. Homogenizációt tapasztalunk azokon a településeken is, ahova az állam szintjén kisebbségbe került magyarok és németek a települési kisebbségi pozíciókból települési szintű többségi környezetbe költöztek. Ilyen a magyarok esetében pl. Szaján, Feketető, a németek esetében Bácsszentiván vagy Paripás. Érdekes Szabadka helyzete is, ahol a lakosság etnikai összetétele (illetve annak statisztikai megjelenése, az identitás vállalása) drasztikus változást mutat. A magyar identitás vállalása 25 000-rel csökken 1910 és 1931 között, míg a délszlávé nő 30 000-rel. Ez kisfokú homogenizációt mutat, de nem a kiinduló állapotban abszolút többséggel rendelkező csoporthoz, hanem az új hatalmi pozícióba kerülő délszlávhoz.

3. ábra: az etnikai homogenizáció mértéke a Vajdaság Szerémség nélküli részén 1910 és 1931 között

kartográfia: Léphaft Áron

Megfigyelhető, hogy ahogy haladunk az egyre alacsonyabb területi szintek felé, úgy nő a maximális változás mértéke. A Vajdaság esetében ez két százalékpont, az opstinák esetében 21 százalékpont, a településeknél viszont 40 százalékpontot is elérhet. Mindez arra is utal – amellet, hogy nyilvánvalóan könnyebben megy végbe nagyobb változás egy kisebb közösség esetében –, hogy arányaiban jelentősebbek lehetnek (a lakosság által jobban érzékelhetőek) a tartományon és az opstinákon belüli átrendeződések (önkéntes vagy kényszerű szegregáció), mint az azok közötti mozgások.

1.4. A Vajdaság récents helyi folyamataiban a statisztikai alapú etnikai vizsgálatok kijelölik a leggyorsabban változó etnikai konstellációjú helyeket, amelyek egybe esnek az interetnikus konfliktusokkal (13)

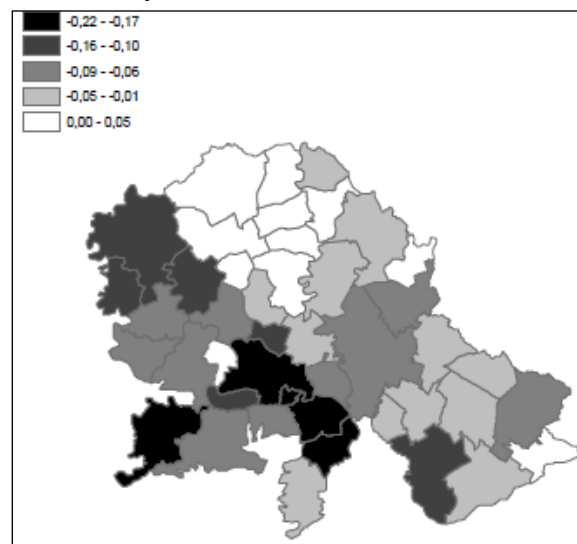
Ahogy az előző tézisünkben már szövtünk róla, a Vajdaság etnikai homogenizációja a 20. században folyamatosan zajlott. Ez azonban nem csak időben nem azonos intenzitású, hanem térben sem egyenletes.

1991 és 2011 között a Szerémség és Nyugat-Bácska homogenizálódott a legjobban. Az etnikai homogenizáció értékei az opstinák szintjén elérhetik a 22% pontot, mely igen komoly változásként értékelhető, ekkora etnikai átalakulások általában csak a fegyveres konfliktusok

által érintett egykori jugoszláv opstinákban voltak tapasztalhatóak. Ez a kiemelkedő érték mindenképp előtt a Belgrád–Újvidék tengely települései esetében figyelhető meg. A Nyugat-Bácska esetében a homogenizáció szintje alacsonyabb, 6–16%pont közötti. A fenti folyamatok elsődleges oka a szerb betelepülés és a magyarok, horvátok, valamint a további kis etnikai csoportok távozása, arányának csökkenése.

A szerbek betelepülése két folyamat eredője, egyrészt a Jugoszlávia felbomlását kísérő háborúk során Szerbiába menekült szerbek, másrészt az ország egyik legfontosabb tengelyének, a Belgrád–Újvidék tengelynek, illetve az említett két város agglomerációjának a vonzása okozza. Ez utóbbi sokkal inkább egy természetesnek tekinthető gazdasági migráció, a klasszikus urbanizációs elméletbe illik, és ez magyarázza, hogy az említett térségben kiemelkedő homogenizációs értékeket mérhetünk.

4. ábra: A Vajdaság opstináinak etnikai homogenizációja 1991 és 2011 között a hivatalos népszámlálások eredményeiből számolt etnikai diverzitási indexek alapján

kartográfia: Léphaft Áron

Némiképp a fenti logikával, csak ellentétes értékeivel magyarázható az, hogy a Bánát déli része, bár etnikailag diverz, keveset változik. A városias opstinák, mint Versec (8%pont) és a belgrádi agglomeráció funkcionális részét képező Pancsova (14%pont), melyek fejlettségüket tekintve kiemelkednek a Dél-Bánát vidéki átlagából, tapasztalnak nagyobb homogenizációt, melyben mind a menekültek, mind a spontán migránsok szerepet kapnak. A többiek esetében az alapvetően diverz, ezáltal az etnikai homogenizációnak teret engedő struktúrák ellenére az etnikai homogenizáció szintje alacsony. Ennek egyik oka a térség relatív elmaradottsága, a szegénység, így ide lényegesen kevesebb betelepülő érkezik gazdasági, fejlettségi kérdések miatt.

A Bánát középső része, a Begaszentgyörgy–Nagybecskerek–Titel sáv átlagosan nagyobb arányban homogenizálódik, mint a Bánát fent említett déli fele (kerekítve mindhárom opstinában 7% pontos a homogenizáció). Ennek központjában a Vajdaság harmadik legnépesebb városának, Nagybecskereknek a homogenizációja áll. Nyugati fele (Titel) még az Újvidéki agglomeráció része és mindhárom opstina jelentős számú menekültet fogadott be.

A magyar tömb peremén, ahol már kisebbségbe került a magyar etnikum, megfigyelhető egy lassú (0,5–3% pontos) homogenizáció, a magyar többségű tömb pedig közel hasonló értékkel diverzifikálódik – azaz van egy lassú szerb betelepülés és egy magyar elvándorlás/asszimiláció.

A fenti folyamatok következtében három eltérő jellemzőkkel leírható térséget határozhatunk meg az etnikai diverzitás tekintetében a Vajdaságban.

a) Egy meglehetősen homogén (vajdasági viszonylatban) és tovább homogenizálódó déli sáv jött létre, ami a szerbek folyamatos északi irányú migrációjának a következménye. Ez egy szerb dominanciájú zóna az Hódság–Zsablya–Kevevára ívtől délre. Itt napjainkra a szerbek majdnem mindenhol minimum az opstina lakosságának $\frac{3}{4}$ részét alkotják egy-két kisebb kivétellel (Petrőc, Belcsény, Antalfalva). A térségben – mivel a kisebbségben lévő etnikai csoportok aránya alacsony – nem jellemző az etnikai indíttatású konfliktus, a területek feletti dominancia kérdése eldőlni látszik.

b) Ettől északra kialakult egy átmeneti zóna, a szűk értelemben vett etnikai frontier területe, ahol opstina szinten általában nincs $\frac{2}{3}$ -ot meghaladó többsége egyik etnikumnak sem. A $\frac{2}{3}$ és az 50% között változik a többségi etnikum aránya (ismét 1-2 kivétellel, pl. Kikindán már eléri a szerbek aránya az összlakosság $\frac{3}{4}$ -ét). Ez a zóna a Fehértemplom–Zombor sáv, melynek az északi fele magyar–szerb (Szabadka, Kishegyes, Topolya, Óbecse), a középső sáv ma már szerb–magyar (Szenttamás, Temerin, Törökbecse, Magyarcsernye). A Déli fele mind a mai napig mozaikos, vegyes szerb–magyar–román (Begaszentgyörgy, Zichyfalva, Torontálszécsány, Alibunár), a nyugati pedig szerb–horvát–magyar, amiben szigetszerűen megjelennek egyéb, helyi szinten jelentős etnikai csoportok is (ruszinok, montenegróiak, szlovákok).

Mindez az etnikai helyzet már egy több hullámban magvalósuló szerb beáramlás következménye, a közelmúlt magyar–szerb etnikumközi konfliktusai is többségében ehhez a zónához kapcsolódnak. Ez az a sáv ahol az elmúlt évtizedekben jelentős etnikai átalakulás zajlott le úgy, hogy a kisebbségbe kerülő magyarság aránya még mindig jelentős (30% körül), azaz a területek „birtokba vétele” települési szinten még nem befejezett folyamat.

c) egy zsugorodó, peremeinél töredező magyar többségű terület a Tisza mentén. Itt az asszimiláció, elvándorlás és a lassú, de folyamatos szerb beköltözés egy nem túl magas értékű, de konstans etnikai diverzifikációt okoz. A peremeken, ahol a magyar tömb az előzőekben ismertett átmeneti zónával érintkezik, egy új szembenállás van kialakulóban, új frontier-zóna születik. Az elkövetkező évtizedben, amennyiben az etnikai folyamatok jellege nem változik, ebben a zónában éleződhet ki leginkább a magyar–szerb feszültség, míg a korábbi frontier területén fokozatosan megszűnnek a konfliktusok.

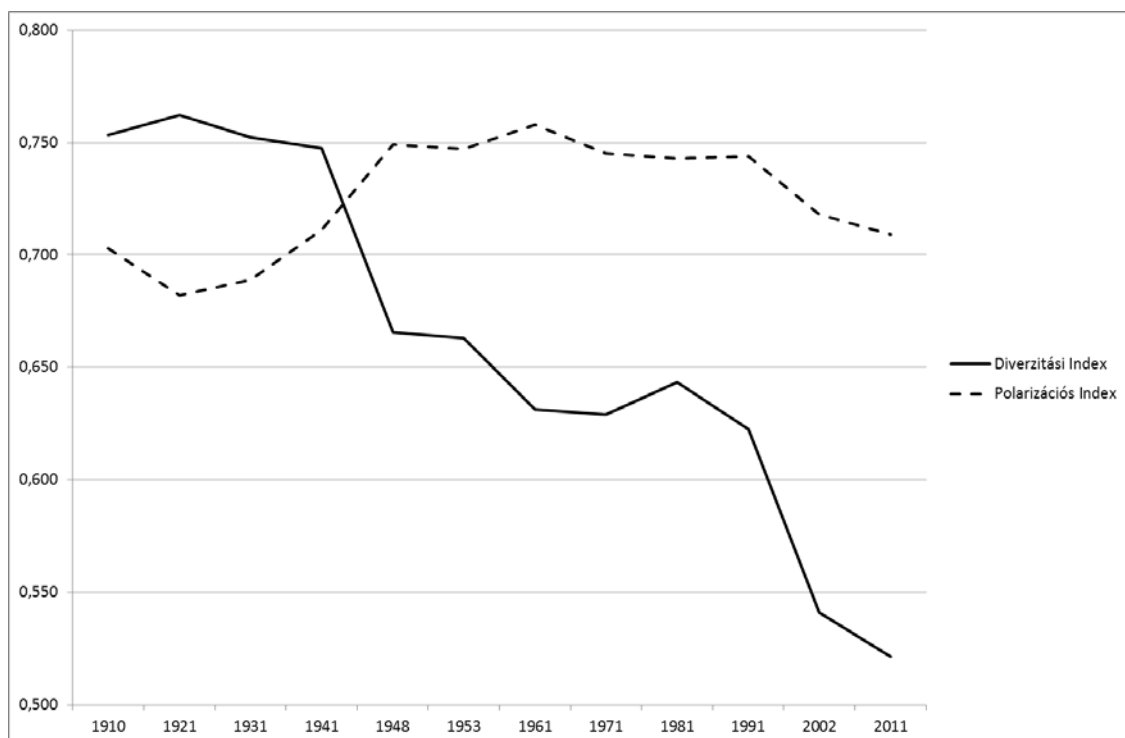
1.4.1. Etnikai polarizáció a Vajdaságban

Homogenizálódás és diverzifikálódás egyaránt eredményezhet polarizálódást, a kiindulási állapottól függően. A másik irányban pedig: ha csökken a polarizáció mértéke, az etnikai struktúra elmozdulhat a homogenizáció és a fragmentáció irányába is.

Mindez jól látszik a Vajdaság 20. századi etnikai átalakulásának vizsgálatakor is. 1910 és 1921 között a diverzitási index növekedett, a polarizációs csökkent, azaz a térség etnikai struktúrája egyre fragmentáltabbá vált. 1921 és 1948 között (erőteljesen 1941 és 1948 között) csökkent a diverzitási és nőtt a polarizációs index, azaz a struktúra egyre bipolárisabbá vált a

kis etnikumok és mindenek előtt a német lakosság számának csökkenésével, a legnagyobb létszámú szerbség számának további növekedésével. Ezt követően a folyamatok alapvetően a homogenizáció irányába mutatnak, azaz mindkét index, bár nem egyenletesen, de csökkenésnek indul, mely egyértelműen a homogén etnikai struktúrák kialakulásának irányába mutat. Ugyanakkor a két index eltérő ütemű változása azt is jelenti, hogy a magyar kisebbség mellett egyre csökken a többi csoport aránya és jelentősége. Azaz sokkal gyorsabb ütemű a homogenizáció, mint a polarizáció, de az előbbit csak kisebbrészt a magyarok fogyása, nagyobb részt a többi nem-szerb etnikum számának csökkenése okozza (5. ábra).

5. ábra: Diverzitási és polarizációs index változásának egymáshoz viszonyított alakulása 1910 és 2011 között a Vajdaságban

Vizsgálataink során klaszteranalízis segítségével hat típusba soroltuk a vajdasági településeket 2010-es etnikai diverzitásuk és polaritásuk alapján. Ezek alapján, négy különböző, számunkra fontos területet különíthetünk el a Vajdaságban (6. ábra):

a. A Belgrád–Újvidék tengely és Szerémség települései nagyon kevés kivételtől eltekintve alacsony polarizációs és diverzitási indexekkel jellemezhetők, mivel gyakorlatilag ez az egyetlen, összefüggő területe az elmúlt két évtized népességgyarapodásának, mely szinte kizárólag a kisebbségek arányának csökkenésével és a többségi szerbség számának és arányának növekedésével járt. Ennek egyaránt része a szerb beköltözés és a nem szerbek (elsősorban horvátok) távozása.

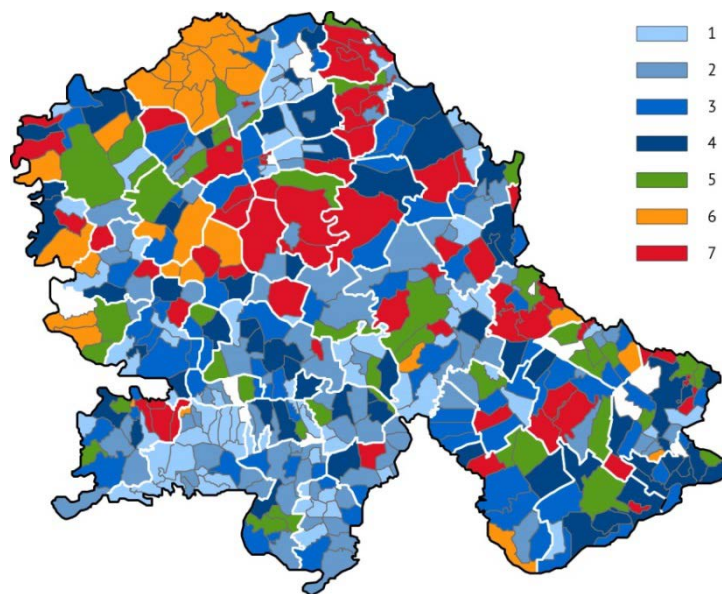
b. Nyugat-Bácska – A térségben megfigyelhető, hogy mind a polarizációs, mind a diverzitási index magasabb értéket mutat, mint a Szerémségben, illetve több a mindkét mutató esetében

az alapvetően alacsony átlagokból kiugró érték. A fenti, szerémségi folyamathoz képest itt kisebb a többségi (szerb) etnikai nyereség, melyet szintén a szerb betelepülés mellett a rohamosan öregedő kisebbségek párhuzamos veszteségei táplálnak. A térség etnikailag nem egy domináns csoporttal rendelkező településeiről elmondható, hogy inkább polarizáltak, mint diverzek.

c. A Vajdaság északkeleti felében az etnikai tömbökre (Tisza-menti magyar, Kikinda környéki szerb) az alacsony értékű indexek jellemzők, a települések etnikai összetételei ha nem is homogének, de egy domináns etnikummal jellemezhetők. A tömbök peremén (mindenek előtt a magyar tömbterület külső határain) a vegyes etnikai zónákban magas, helyenként kiemelkedően magas polarizációs és diverzitási értékekkel találkozhatunk. Ez a szűk értelemben vett magyar-szerb etnikai kontaktzóna, az etnikai versengés napjainkra elsődlegessé váló terepe.

d. A Vajdaság délkeleti része a Bánát ma is rendkívül mozaikos képet mutat, számos etnikai csoport él itt szigetszerű szórványban, etnikai enklávóban, illetve számos soknemzetiségű település is fennmaradt. Ennek következtében az általunk vizsgált mutatók is rendkívül változatos, tarka képet mutatnak. A Belgrád közeli részek mára már szerb többségűek, így mindkét vizsgált mutatójuk alacsony. A határmenti és a belső perifériák (Deliblati homokpuszta, Béga-Tisza mocsaras vidékei) azonban máig megőrizték diverz és polarizált lakosságukat.

6. ábra: A vajdasági települések az etnikai diverzitás és polaritás alapján klaszteranalízis segítségével történt csoportosításának térbeli eloszlása. 1-4: lineárisan növekvő diverzitás és polarizáció (pozitív korreláció) 5: Az átlagosnál diverzebb és polarizáltabb 6: diverz és inkább polarizált 7: diverz, inkább fragmentált (negatív korreláció);

kartográfia: Léphaft Áron

2. Bosznia-Hercegovina államisága

2.1. Bosznia-Hercegovina egy olyan állam, melyet a külső erőhatások tartanak egyben, ami a Hartshorne-modell alkalmazásával is igazolható. (28, 36)

Bosznia függetlensége számos problémával terhelt befejezetlen folyamat. Gyakorlatilag protektorátusként működve nélkülözi a stabil államiság számos fontos kritériumát, miközben egyes térségei időről-időre az önálló államiság kérdéseit vetik fel. (Pap-Reményi-Végh 2010) A hatékony territoriális állam funkcionalista modelljének (Hartshorne modell) némi finomhangolás utáni alkalmazásával is igazolható állításunk.

A Bosznia-Hercegovinát érintő centrifugális hatások

A bosznia-hercegovinai háború nem véget ért, hanem a nemzetközi közösség nyomására felfüggesztésre került 1995-ben, többé-kevésbé az akkori erőviszonyok és frontvonalak alapján. Mivel a háború egy nemzetközileg elismert államon belül zajlott és a nemzetközi közösség nem kívánta Bosznia direkt feldarabolását, az egykori harcoló felek egy államban maradtak, de az államon belüli elkülönülésük előrehaladott (ld. korábbi tézisek). A háború előtti lakosság több, mint fele kényszerült lakhelye elhagyására. A *területi alapú etnikai homogenizáció* nagyon erős centrifugális erő. Ezt kiegészíti a háború kiterjedtsége és az ellenségeskedés során alkalmazott eszközök, az erőszak szintje és megnyilvánulásai, melyek mind a mai napig nehezzé teszik a kiterjedt etnikumközi kooperáció számára megfelelő környezet kialakítását. Ez a sajátos *posztháborús társadalmi környezet* az egyik legjelentősebb közvetlen centrifugális erő mely az ország destabilizálása irányába hat.

Paradox módon a *béke és az azt követő politikai és területi rendezés* is növelte a centrifugális erőket. Az extrém módon decentralizált állam – ahol a döntéshozatal legfontosabb szintjei az állami helyett az entitási és a kantonális szintek, melyek korrelálnak az etnikumok szállásterületével – egyes területi egységei szinte állami jogosítványokkal rendelkeznek, melyek alapvetően ellentétesek a hartshorne-i értelemben vett stabil állammal. Továbbá az interetnikus konszenzuskényszer sok esetben szinte ellehetetleníti a központi kormányzat működését bizonyos, az egyes etnikumok egymással ellentétes érdekeit érintő esetekben. A *gyenge központi hatalom* és az etnikai alapon szerveződött *erős helyi és regionális döntéshozatali jogosítványok* komoly centrifugális erőt képeznek.

Az egyik legjelentősebb centrifugális erő, mely az országra hat a *lakosság magas etnikai és vallási diverzitása*. Hivatalosan egyik alkotmányos nemzet sincs abszolút többségben (bár feltehetően a bosnyákok a közeljövőben elérik, ha még nem tették meg, ezt az arányt). Ráadásul a három nagy etnikai csoport tradicionálisan három különböző vallást követ, mely növeli a köztük lévő mentális távolságot.

Kombinálva a korábbi állításainkat: a háború során a három etnikum szállásterületének elkülönülése és a *horvát, valamint a szerb etnikum egy jelentős részének közvetlenül az anyaországaik szomszédságában történő koncentrációja*, kiegészülve alkotmányban rögzített, kiterjedt helyi döntéshozatali jogosítványokkal szintén centrifugális faktor.

A centrifugális hatások számát növeli, hogy gyakorlatilag hiányzik, illetve nagyon gyenge az *etnikai identitástól független erős területi, állampolgári (vagy más) identitás* Boszniában. Mivel mind a horvátok, mind a szerbek rendelkeznek (nemzet)állammal a szomszédban, a horvát és szerb boszniaiak Bosznia-Hercegovinához való lojalitása sokszor problémás.

Részben az etnikumok szegregálódásának következménye, hogy a történetileg kialakult Szarajevó környéki magterület mellett *újabb, etnikai alapon szerveződő magterületek* vannak megerősödően. Banja Luka környékén egy szerb funkcionális centrumtériség jött létre, míg a boszniai horvátok Mostar központtal igyekeznek hasonlóként létrehozni. Mindezt etnikai alapon szerveződő intézményalapítások, szimbolikus épületek emelése és a közterek szimbolikus elfoglalása is kísérik. A *magterületek háromszorozódását* természetesen segíti a békeszerződésben foglalt alkotmány, mely lehetővé teszi az etnikumok számára a helyi döntéshozatalt és az ehhez szükséges intézményrendszer létrehozását.

BiH entitásaiban és kantonjaiban az igazi hatalom az etnokratikus elitek kezében összpontosul. (Juhász 2008, Reményi 2011) Ez azt jelenti, hogy a társadalmi kapcsolatok, a közjavakhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel, az érdekek érvényesítése és egyáltalán a jólét és siker erősen függ az etnoterritoriális viszonyoktól. Jó példa minderre az oktatás, ahol az egyes etnikumok fiataljai különböző, sokszor egymással ellentétes ismereteket tanulnak történelemből, földrajzból, irodalomból, mely egyértelműen a stabil és egységes állam ellen hat hosszú távon.

Bosznia-Hercegovinát érő centripetális hatások

A centripetális erők között többnyire kevésbé fontos tényezőket tudunk felsorolni, olyanokat, melyeket az eredeti modellben maga Hartshorne sem tekintett döntőeknek. (Hartshorne 1950) Ezek közül az első az állam kedvező, kompakt alakja, mely nélkülözi a geometriai extremitásokat. A viszonylag stabil, hosszú múltra visszatekintő határok (nem feltétlenül államhatárként, hanem adminisztratív egységek határaként) szintén centripetális tényező. A határok, továbbá, viszonylag erőteljes természetföldrajzi formációkhoz kötődnek (Száva, Drina, Dinaridák), ugyanakkor a határok stabilitásával kapcsolatos legfontosabb tényezőt, az etnikai határ jelleget sok esetben nélkülözik. Így, mivel az államhatárok egyes szakaszoktól eltekintve nem etnikai határok, összességében sokkal inkább centrifugális hatásként tarthatók számon.

Mivel a belső területi fejlettségbeli különbségek nem túl nagyok, illetve nem ezek jelentik az ország elsősorú problémáját, akár centripetális erőként is tekinthetünk rájuk.

A centrifugális és centripetális hatások alapján könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a Hartshorne-modell szerint Bosznia-Hercegovinának nem is szabadna léteznie. Természetesen, ahogy Hartshorne is elismeri, attól, hogy a centrifugális hatások számosabbak és jelentősebbek, egy állam még létezhet, de hosszú távon előbb vagy utóbb egy belső vagy külső közvetlen hatás következtében könnyen összeomolhat. Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy mi az az erő, mely a modellt egyensúlyban, Boszniát pedig egyben tartja? A választ csak a Hartshorne-modellen kívül találhatjuk meg, elismerve ezáltal is hiányosságait (az eredeti modell nem tartalmazta a vizsgált államokon kívülről érkező hatásokat), ugyanis ez nem más, mint a nemzetközi közösség nyomása, segítsége és támogatása: törekvése, hogy Boszniát működőképes állammá tegye. A nemzetközi közösségnek tehát nem nagyon van más választása, mint tovább támogatni Boszniát, ha egyben akarja tartani az államot, egészen addig, amíg a centrifugális erők erősebbek nem lesznek mint a centripetálisak. Ez viszont folyamatos elköteleződést és erőforrásokat igényel, ami nem feltétlenül fog mindig rendelkezésre állni. Az euroatlanti csoport elköteleződése az utóbbi években kimondottan csökken, mellyel párhuzamosan nő a befolyása a más típusú rendezést pártoló szereplőknek.

Másfelől pedig amíg ilyen fokú külső befolyás mellett működik az állam, az euroatlanti integrációs szervezetek elérhetetlenek számára.

2.2. Bosznia-Hercegovinára alkalmazható az etnokrácia modellje, amennyiben a demokratikus rendszer színterei mögött az állam az etnikai törésvonalak mentén működik (47, 52)

Yiftachel és Ghanem vezette be a szakirodalomba az etnokrácia modelljét (Yiftachel-Ghanem 2004) összegyűjtve ugyanitt az etnokratikus rezsimek legfontosabb jellemzőit: a közélet szinte minden szintjének etnicizáltsága, ahol a legfontosabb társadalmi törésvonalak nem jogi, vagyoni, osztály, társadalmi státuszbeli, vagy egyéb különbségeket követnek, hanem etnikaiakat, ugyanakkor az állam intézményeit, jogrendjét, külsőségeit tekintve (szabad választások, szabad sajtó...) demokráciaként működik. Kiemelték azt is – amire egy későbbi tézisünkben magunk is részletesebben kitérünk –, hogy az etnokráciák szívesen és gyakran használják a (terület)fejlesztés és tervezés eszközrendszerének etnikai elvek szerinti alkalmazását, valamint a földtulajdonlás szabályozását a területek feletti kontroll biztosítása és növelése érdekében (Yiftachel-Ghanem 2004).

Az eredeti munkában Bosznia-Hercegovina nem szerepel az etnokráciák között, mi azonban azt állítjuk és bizonyítjuk, hogy egyértelműen ide tartozik. Annak ellenére állítjuk ezt, hogy állami szinten BiH nehezen nevezhető etnokráciának, hiszen ez a szint alkotmányba foglaltan multietnikus, szigorúan szabályozott etnikai egyensúly valósul meg, mely az alkotmányos nemzetek számára vétőjogot is biztosít. Ez a daytoni rendezés legfőbb alapja. Ugyanakkor BiH két entitása igenis etnokratikus rendszereket működtet szubnacionális szinten, melyre paradox módon az ezt az állam szintjén tiltó Daytoni alkotmány nyújt lehetőséget, amikor területi különállást, intézményrendszert és széleskörű autonómiát biztosít a három alkotmányos nemzetnek.

Mindezt tovább erősíti az állam politikai és intézményi struktúrája (etnikai alapon szerveződő pártok, és (köz)intézmények, etnikai alapon meghatározott oktatás a rendszer minden szintjén, a közjavakhoz való etnikailag meghatározott hozzáférés, a szimbólumok, ünnepek etnicizáltsága...), valamint az elmúlt két évtized etnikai folyamatai (homogenizáció és annak korlátozott és sokszor csak papíron létező visszarendeződése). Ez utóbbi, a belső határvonalak menti etnikai elkülönülés, jelenti az etnokratikus rezsimek kialakulásának első és alapvető tényezőjét Boszniában.

Az intézményrendszer – mindenek előtt az oktatási és a szociális – megakadályozzák a multietnikus társadalmak visszarendeződését és újraalakítását (Juhász 2008, Alfaro 2000) ezzel segítenek társadalmi szinten konzerválni az etnokráciát. (McMahon–Western 2009).

2.3. Bosznia-Hercegovinában a szubnacionális területi folyamatok és politikák a független államok térstruktúráinak kialakítása irányába haladnak, a helyi politikai elitek irányításával (3, 4, 6, 34)

Húsz évvel a daytoni békeszerződés után is Boszniában a legfontosabb feladat az állam fejlődésének, működőképességének, hatékonyságának a megteremtése, a társadalom integrációjának előmozdítása. (General...1995, ICG 2012, Ó Tuathail 2006, Bildt 2015, McMahon–Western 2009). Az igazi hatalmat az erős területi jogkörökkel rendelkező entitások etnikai alapon szerveződő politikai és gazdasági elitjei birtokolják, melyek

ragaszkodnak hatalmukhoz és ennek érdekében komoly erőfeszítéseket is tesznek (ICG 2012). Az egyik ilyen terület a bosznia-hercegovinai területfejlesztés. A tér birtoklása mind a nyílt konfliktus idején, mind napjainkban döntő fontosságú, melynek biztosítása érdekében jelenleg a területfejlesztés változatos eszközzelrendszere is felhasználásra kerül.

Tézisünk szerint BiH entitásai a területfejlesztési stratégiáikban dokumentált módon és a valóságban tényleges fejlesztések révén is igyekeznek saját entitásuk (ezáltal saját etnikumuk) számára kedvező politikát folytatni, akkor is, ha ez ellentétes az állami érdekekkel. A területfejlesztés (és azon belül az infrastruktúrafejlesztés) sajátosságaiból (mind a gazdaság fejlődéséhez, mind a társadalmi, politikai stabilitáshoz hozzájárulnak, ráadásul rendkívül költségesek és hatásukat több évtizedes távlatban fejtik ki) azonban az következik, hogy ezen entitási (és nem állami) szintű törekvések antagonisztikusak, de minimum egymással a korlátozott erőforrásokért versengőek. Továbbá az esetek nagy részében nem szolgálják az egységes Bosznia-Hercegovina érdekeit, hiszen nem annak a területi kohézióját növelik (a területfejlesztésnek nem is létezik állami szintű fóruma, intézménye), hanem az egyes entitásokét, ami egyben jelenti az entitások közti, azaz az állami kohézió csökkenését.

Bosznia-Hercegovinában a területfejlesztés és a területpolitika entitási ügy, a FBiH területén sok esetben kantonális jogkör. Gyakorlatilag ez jelenti a szakpolitika etnicizáltságának és nemzetépítési célokra felhasználhatóságának gyökerét. Onnantól kezdve ugyanis, hogy az ország két fele egymástól függetlenül a saját területi céljai érdekében alkot stratégiát, tervez és fejleszt, az állami célok háttérbe szorúlnak. Ez bármely területfejlesztési koncepció elemzése kapcsán azonnal szembetűnik: a RS területfejlesztési koncepciójának célja deklarálta a RS területi gyengeségének és sebezhetőségének csökkentése, területi kohéziójának, versenyképességének növelése, a lakosság identitásának erősítése.

Az alábbi, legjelentősebbnek tartott közlekedésfejlesztési tervekkel, illetve már megvalósítás alatt álló projektekkel, kívánjuk alátámasztani a fenti állításainkat:

A Boszniai Szerb Köztársaság kelet-nyugati (Poszavinai) tengelye

Az entitás székhelyét a Száva mentén Szerbiával összekötő autópálya nyomvonala az eddigi összes területfejlesztési dokumentumban szerepelt és jelentősége az egységes Bosznia-Hercegovinában is lenne, hiszen az V/C korridor mellett ez a második legfontosabb közlekedési irány az országban. Ugyanakkor nemzetközi jelentőségét csökkenti, hogy gyakorlatilag egy meglévő autópályával párhuzamos futású, attól 30-50 km-re délre. Ez az egyik oka annak is, hogy jelen útvonal nem része az európai E-utak rendszerének sem.

Hazai jelentőségét leginkább a nyomvonal csökkenti, mely teljes egészében a RS területén halad (Brčko megszakítással), akkor is, ha ezzel nagyobb városi körzeteket el is kerül (Bihać, Tuzla...). Jellemző, hogy a RS Autópályakezelő vállalat a saját honlapján is azt állítja, hogy az autópálya a RS (és nem BiH) területi integritásának fontos sarokköve.

Bosnyák "kijárat" Horvátország felé Tuzlán keresztül

BiH legfontosabb közlekedési verőere az észak-déli irányú V/C, mely a TEN hálózat Boszniát érintő egyetlen eleme is. Az ehhez kapcsolódó autópálya nyomvonala dél felől a FBiH területéről Dobojnál lép a RS területére, majd mintegy 50 km megtétele után ismét a FBiH területén haladva éri el Horvátországot. Tervezésre került azonban a Föderációban az V/C korridorral párhuzamos nyomvonal is, mely Žepcénél leágazva az V/C déli szakaszát végig

FBiH területen maradva (Brčko kivételével) köti össze Horvátországgal. Amellett, hogy ez a nyomvonal Tuzlát közvetlenül köti össze a korridorral, kiiktatja a félszáz kilométeres szerb szakaszt is.

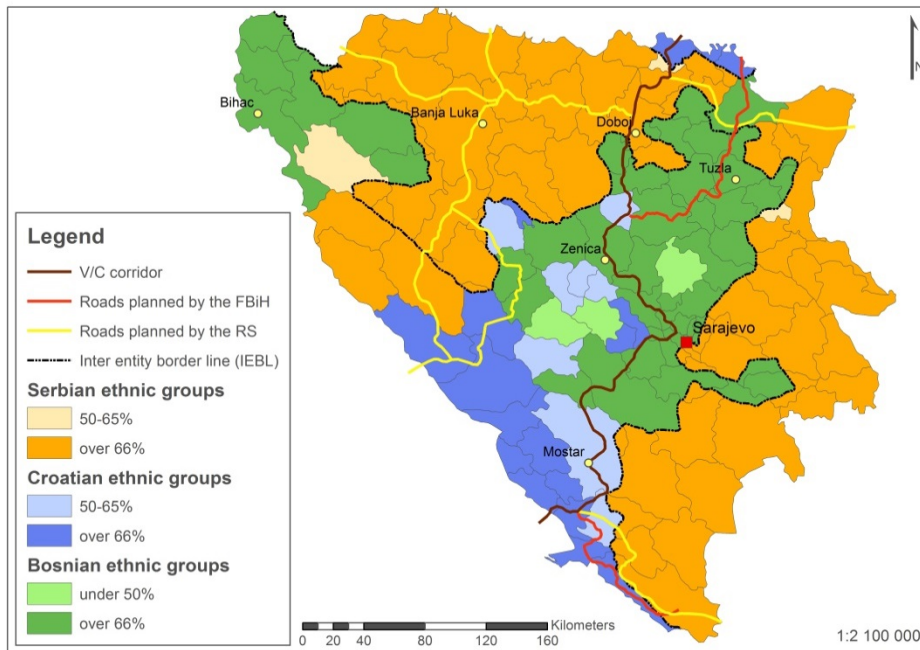
A kelet-hercegovinai autóút

Jugoszlávia felbomlása után a térség valódi központja, Dubrovnik, egy keskeny tengerpart kíséretében a független Horvátország része lett, a vonzáskörzetének városias települése Trebinje pedig a RS-é. A horvát-boszniai határ és az IEBL közé ékelődik azonban egy városhiányos sáv, mely a FBiH része. Mind a RS-hoz, mind a FBiH-hoz került hercegovinai területek fejlődése számára fontos lenne egy autóút, mely összeköti a területet észak felé Mostarral és az V/C korridorral, dél felé pedig Trebinjével és Montenegróval. A FBiH terveiben ez a pálya az IEBL bosnyák-horvát oldalán fut, míg a szerb tervekben pár kilométerrel keletebbre a határvonal szerb oldalán.

A Boszniai Szerb Köztársaság vasútfejlesztési tervei

A legnagyobb, ugyanakkor a legkisebb megvalósulási valószínűségű közlekedésfejlesztési tervek a vasúti infrastruktúrát érintik. A domborzat gyakori és nagyarányú változása a Drina bal partjára tervezett vasútvonal esetében számos műtárgy megépítését tenné szükségessé. Ez a vonal Zvorniknál és Višegradnál kapcsolódna a szerbiai vasútvonalhoz, végig a RS területén haladna délre Trebinjéig, ahol az V/C korridor és Montenegró felé ágazna. A tervezett vonal gyakorlatilag nem lenne más mint az egykor a világ egyik legrágábbjának számító, ma már alacsony kihasználtságú Belgrád-Bár vasútvonal megismétlése némileg nyugatabbra. Ugyanígy párhuzamos futású lenne az V/C korridor vasútvonalával is, de míg ez utóbbi boszniai léptékben mérve urbánus és nagy népességű, gazdaságilag aktív területeket kapcsolna össze nemzetközi hálózatokkal a tervezett vonal ritkán lakott elmaradott területeket kapcsolna össze mindenek előtt a szerb hálózattal.

7. ábra: Közlekedésfejlesztés és etnikai szállásterület

kartográfia: Simon Bertalan

Banja Luka-Split autópálya

A vasútfejlesztéshez némileg hasonló a kínai finanszírozóval és kivitelezővel (Sinohydro) is már rendelkező Banja Luka–Split autópálya is. A hasonlóság egyik alapja, hogy ugyanúgy két már meglévő vagy kiemelt jelentőségű projekt között, szinte ugyanazokat a relációkat kiszolgálva épülne meg (Adria autópálya és az V/C korridor), csak elsősorban a boszniai szerb és horvát érdekek mentén. Ez egyaránt érdekében állna a Boszniai Szerb Köztársaságnak, hiszen egy fontos észak-déli összeköttetés jöhetne létre az entitáson belül és a horvát többségű Hercegovinának is, amennyiben összekapcsolja Split nagyvárosát a horvát többségű hercegovinai hinterlandjával.

A világ bármely részén a helyi közösségek a saját érdekeik alapján kívánják a nagy infrastruktúra rendszerek fejlesztését, de Boszniában a mindennapok etnicizáltságának következtében a helyi szereplők gazdasági előnyökért folytatott küzdelmei rögtön etnikáivá is válnak. Ennek a küzdelemnek teremti meg a keretét a Daytoni rendszer, ami területi különállást és ahhoz tartozó széles jogköröket – köztük a területfejlesztést – biztosítja az egyes etnikai közösségek számára, melyek élnek is e jogaikkal, hiszen a Daytonban meghúzott belső határok közti területek integrálása igényli az ezekhez a területekhez adekvát infrastruktúra meglétét, mely azonban az állami integráció ellenében ható folyamat és tovább növeli az államra ható centrifugális erőket.

3. Koszovóban a nemzetépítés párhuzamos etnikai alapú struktúrákat eredményezett, melyek fenntarthatósága kérdéses, a fragmentáció és integráció egyszerre van jelen az államban annak különböző szintjein (8, 20, 25, 37)

A függetlenség kikiáltása előtt (2008) soha államisággal nem rendelkező Koszovónak a társadalmi-gazdasági elmaradottság leküzdésén és a nemzetközi elismertség kiharcolásán túl

két egyenként is jelentős feladattal kell megküzdenie. Létre kell hoznia egy funkcionáló territorialis entitást, valamint meg kell teremtenie egy ehhez az államhoz lojális társadalmi csoportot, a koszovói nemzetet.

A jelenlegi koszovói etnikai struktúrák kialakulása hosszan tartó folyamatok eredménye, melyben a legutolsó fejezetet az albánság magasabb természetes szaporodási mutatói, valamint a szerbek Koszovóból való folyamatos kivándorlása együttesen jellemzik. Mindezeknek köszönhetően a 20. század második felében évről évre nőtt az albán lakosság aránya (Végh 2012).

Önmagában ez a tény is folyamatosan egyre homogénebbé tette Koszovót, aminek kiteljesedéséhez nagyban hozzájárultak a 90-es évek végének és a 2000-es évek elejének erőszakos etnikai homogenizációs folyamatai. Számításaink szerint Koszovó etnikai diverzitási indexe az 1991-es népszámlálás és a 2000-es évek elejének EBESZ becslései között eltelt időszakban 13 százalékpontot csökkent (Reményi 2009), mely masszív etnikai homogenizációt jelent.

Ahogy ezt korábbi munkáinkban kimutattuk, a szubnacionális terek etnikai változásainak értékei nagyságrendekkel térhetnek el az állam szintjén tapasztalttól. Koszovó esetében is számos olyan opstina van, ahol a homogenizáció értéke messze nagyobb a 13 százalékpontnál. Ilyenek többek között Zubin Potok és Kosovo Polje, ahol a változás 40 százalékpont körüli. Azért is jó példa a fenti két település, mert Kosovo Polje albán „irányban” homogenizálódott, azaz elveszítette nem albán lakosságának döntő részét, amivel párhuzamosan jelentős albán beköltözés is megvalósult. Ezzel szemben Zubin Potok szerb „irányban” homogenizálódott, azaz elvesztette nem szerb lakosságát, miközben Koszovó más részeiről beköltöző szerbeknek adott otthont. (Reményi 2009)

Az etnikai homogenizáció során elért „eredmény”, azaz az etnikailag homogén területek megőrzése érdekében szintén számos eszközt alkalmaz a koszovói elit. A szimbolikus épületek lerombolása, az egyes nemzetek identitását megtestesítő jelképek, településnevek eltávolítása, illetve ezzel párhuzamosan az új jelképrendszer és ikonográfia megteremtése a koszovói hétköznapiak részei. A koszovói identitás erősítésének legszembetűnőbb példái a háború albán szempontból hősi halottainak emelt emlékművek.

A belső etnikai törésvonal mentén szegregálódó lakosság képe rajzolódik ki a fenti folyamatok alapján, ahol a többségi albán társadalom az ország nagy részét ellenőrzi, kivéve a szerbek által többségében lakott és Belgrád informális védelmét és támogatását élvező északi opstinákat (Zvečan, Leposavić, Zubin Potok). Itt szerbiai támogatással egy többé-kevésbé szakadár terület jött létre, ahol a szerb többség nem hajlandó albán fennhatóság alatt élni, de a terület kiszakadását nem teszi lehetővé a nemzetközi rendszer. A kérdés rendezésének kulcsa egyértelműen Belgrádban van, hiszen szerb támogatás nélkül fenntarthatatlan rendszerről van szó.

Ugyanakkor sem a helyi szerbek, sem a belgrádi vezetés nem hajlandó a helyzet megváltoztatására. Az opstinák déli határai mentén államhatár-jellegű rendszerek épülnek ki a mozgást akadályozó és ellenőrző objektumokkal a két fél határmenti lakossága pedig nagy gyanakvással figyeli egymást, a határon történő átjárás rendkívül korlátozott, az utca embere mindkét oldal részéről elutasító a másik etnikum tagjaival szemben. A szerb többségű opstinák északi, szerbiai kapcsolatai erősödnek, állami támogatások, szociális transzferek, a közszolgáltatások biztosítása (oktatás, egészségügy), de még a politikai struktúrák (szerbiai

választásokon való részvétel) is kiterjednek a koszovói szerb területekre. A helyzetet sem a pristinai kormány, sem a nemzetközi közösség helyi képviselői nem képesek megoldani Belgrád nélkül. Az utóbbi években átalakuló nagyhatalmi erőviszonyok pedig arra engednek következtetni, hogy erre a közeljövőben sem fog sor kerülni, legalábbis nem az európai értékek mentén.

A függetlenség kikiáltása óta a koszovói albán elit igyekszik az ország etnikai feszültségeit enyhíteni, hiszen ez a nyugati támogatók jóindulatának fontos feltétele. Ennek érdekében Koszovó középső és délkeleti részén szerb többségű mini-opstinákat¹ is létrehozta, ahol etnikai alapú önkormányzati hatalommal rendelkezik a szórványban élő szerb kisebbség. (ICG 2012) A hivatalos koszovói politika ugyanezt a gyakorlatilag etnikai enklavizációt ajánlja az északi szerbeknek is, egyelőre sikertelenül.

A fenti folyamatok jól példázzák az etnikai alapú territorialás rendszerek létrejöttét Koszovóban, melynek alapjai a háború során lezajlott etnikai homogenizációval alakultak ki. Ezek fenntartásához és működtetéséhez etnoterritoriális intézményrendszerek és informális mechanizmusok is kapcsolódnak. Hasonlóan, mint Bosznia-Hercegovinában, nem az adminisztratív vonalak jelentik az áthághatatlan akadályt a két közösség között, hanem azok a társadalmi-politikai struktúrák és láthatatlan határai, melyeket a két államrészben kiépítettek. Hívhatjuk ezeket akár etnokratikus berendezkedéseknek is, hiszen a demokratikus intézmények megléte mellett etnikai alapú rendszerek jönnek létre (Yftachel-Ghanem 2004, Reményi 2011). Ezek legfőbb elemei az etnikai alapú politizálás, a közalkalmazotti állások és az állami vállalatok munkahelyeinek etnikai alapú betöltése (utóbbiban a szerbek aránya 1% alatti), az igazságszolgáltatási (szerbül beszélő ügyészek, bírák hiánya) (ICG 2012) oktatási rendszerek (etnikai alapú tantervek az iskolákban) etnicizáltsága (M. Császár 2011, OSCE 2009), az ingatlantulajdonlás informális szabályai stb. (ICG 2012) Az intézményrendszer etnikai alapú működése mellett a hétköznapok szimbolikájában, a médiában, a tankönyvekben, az „utcai művészetben”, a hivatalos emlékművekben és szimbólumokban egyaránt tetten érhető a két csoport közötti feszültség. Ennek fókuszpontjában napjainkban legnagyobb részt az északi szerb többségű opstinák déli határvonala áll. Ennek következtében nem csak Koszovó nemzetközi elismertsége nem teljes, hanem a területi integritása sem, melynek rendezése legalább akkora feladat, a következmények pedig nem kevésbé súlyosak, mint Koszovó függetlenségének kivívása és elismertetése.

Bibliográfia

- Alfaro, M. 2000: Returnee Monitoring Study: Minority returnees to the Republika Srpska – Bosnia and Herzegovina, no place: UNHCR.
- Bajmócy P. 2004: „A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században.” In II. Magyar Földrajzi Konferencia, 16 p. Szeged: SZTE
- Bildt, C. 2015: “Dayton revisited: Bosnia’s peace deal 20 years on”, European Council on Foreign Relations, ECFR/149, November 2015. ecf.eu

¹ Klokot Vitinából, 5050 fős lakossággal melyből 3350 szerb, Gračanica Kosovo Polje, Priština és Lipljan területeiből 23 050 fős lakossággal, melyből 19 200 szerb, Parteš és Ranilug, mindkettő Gnjilane-ből, közel 100%-os szerb etnikai aránnyal előbbi 5200, utóbbi 5800 fős lakossággal.

- General framework agreement for peace in bosnia and herzegovina.
http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf
- Haider, H. 2000: "The Politicisation of Humanitarian Assistance: Refugee and IDP Policy in Bosnia and Herzegovina." *The Journal of Humanitarian Assistance*.
<http://jha.ac/2010/04/26/the-politicisation-of-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-in-bosnia-and-herzegovina/> last accessed: 2011-04-07
- Hartshorne R. 1950: The functional approach in political geography – *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 40. no. 2. pp. 95-130.
- International Crisis Group (ICG) 2012: *Setting Kosovo Free: Remaining Challenges*. Europe Report No. 218. 30 p.
- Juhász, A. L. 2008: „A boszniai gócpont: a folytonosság és átmenet keresztútján.” *Külügyi Szemle*, (spring 2008): 47–71.
- M. Császár Zs. 2011: *The Western Balkans – Education Systems, with Special Respect to Minority Education*. In: Kobilka I.–Pap N. (eds.) *European Perspective and Tradition - Western Balkans*. Budapest, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, pp. 231-278
- McMahon, P. C.–Western, J. 2009: „The Death of Dayton. How to stop Bosnia from falling apart.”, *Foreign Affairs*, 88, 5 (September/October 2009): 69–83.
- OSCE Mission in Kosovo 2009: *Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational systems*. Department of Human Rights and Communities. h.n.
- Ó Tuathail, G. 2006: "Geopolitical Discourses: Paddy Ashdown and the Tenth Anniversary of the Dayton Peace Accords", *Geopolitics*, 11:141–158,
- Pap N.–Reményi P.–Végh A. 2010: "Új állam a Balkánon: a Republika Srpska". *Földrajzi Közlemények*, 134. évf., 3. sz. 313-327
- Reményi P. 2009: *Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában*. *Balkán Füzetek Különszám I.* pp. 122–129.
- Reményi P. 2011: *An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina*. *Eurolimes*, vol 11. spring pp. 129-141
- Végh A. 2012: *Minorities, mother countries, majority on the western Balkans* *Revista de Historia Actual Online* 27: pp. 83-101.
- Yiftachel, Orel–Ghanem, As'sad 2004: *Understanding 'ethnocratic' regimes: the politics of seizing contested territories*. *Political Geography*, no. 23 pp. 647-676.

Az egyetemi doktori (PhD) értekezés óta megjelent publikációk

1. Akiyo Yamamoto, Norbert Pap, Máté Kitanics, Shingo Akiyama, Dénes Sokcsevits, Makoto Kimura, Ryoji Momose, László Bíró, Péter Reményi, Shinichi Yamazaki. Norbert Pap/パプ・ノルベルト, Akiyo Yamamoto/山本明代 (szerk.): A History of East Central Europe and the Balkans: Migrations and Regions./移動がつくる東中欧・バルカン史 Tokió: Tosui Shobo Publishers, 2017. 348 p.
2. Reményi Péter ペーテル・レメーニ ボスニア＝ヘルツェゴヴィナの国家性—ハーツホーン・モデルを手がかりに /The Statehood of Bosnia-Herzegovina according to the Hartshorne In: Akiyo Yamamoto, Norbert Pap, Máté Kitanics, Shingo Akiyama, Dénes Sokcsevits, Makoto Kimura, Ryoji Momose, László Bíró, Péter Reményi, Shinichi Yamazaki. Norbert Pap/パプ・ノルベルト, Akiyo Yamamoto/山本明代 (szerk.): A History of East Central Europe and the Balkans: Migrations and Regions./移動がつくる東中欧・バルカン史. 348 p. Tokió: Tosui Shobo Publishers, 2017. pp. 269-298.
3. Farkas Z Andrew, Pap Norbert, Reményi Péter: Hungary's place on Eurasian rail land bridges and the eastern opening. HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN 65:(1) pp. 3-14. (2016)
4. Reményi Péter: Connecting Bosnia and Herzegovina. In: Marta Szpala (szerk.) Paradoxes of Stabilisation: Bosnia and Herzegovina from the perspective of Central Europe. 160 p. Varsó: Ósrodek Studiów Wschodnich, 2016. pp. 67-83.
5. Reményi Péter: Az albán állam(ok) és a változó Nyugat-Balkán. In: Tóth Krisztina, Mészáros Pál, Mészáros Dávid Mihály (szerk.): A demokrácia minősége: Magyar Politikatudományi Társaság 2016. évi vándorgyűlése: program. 97 p. Konferencia helye, ideje: Esztergom, Magyarország, 2016.06.17-2016.06.18. Esztergom: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, p. 86. 1 p.
6. Reményi Péter, Végh Andor, Pap Norbert: The influence of ethnic policies on regional development and transport issues in Bosnia and Herzegovina. BELGEO - REVUE BELGE DE GEOGRAPHIE (1) pp. 1-20. (2016)
7. Kákai László, Pap Norbert, Gálosi-Kovács Bernadett, Glied Viktor, Végh Andor, Reményi Péter, Szalai Gábor: Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: A komlói eset [The Civic Sector of Depressed Regions and Societies: The Case of Komló]. CIVIL SZEMLE 12:(4) pp. 47-70. (2015)
8. Reményi Péter: Kosovo: Fragmentation and integration. In: Akiyo Yamamoto (szerk.) Research for the Movement of People and Goods in East-Central Europe and the Balkans Regions. Konferencia helye, ideje: Nagoya, Japán, 2014.05.17-2014.05.18. Nagoya: Nagoya University, pp. 23-25.
9. Reményi Péter, Pap Norbert: Two decades after Dayton. In: Hungarian Geographical Society (szerk.) EUGEO Budapest 2015: congress programme and abstracts. 263 p.

- Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2015.08.30-2015.09.02. Budapest: Hungarian Geographical Society, 2015. pp. 160-161.
10. Reményi Péter, Pap Norbert, Végh Andor: Border changes, identity and banal nationalism of food in the Carpathian Basin In: IGU Moscow 2015: Book of Abstract : Geography, Culture and Society for our Future Earth. 1660 p. Konferencia helye, ideje: Moszkva, Oroszország, 2015.08.17-2015.08.21. Moscow: p. 808.
 11. Bernadett Gálosi Kovács, Norbert Pap, Zsuzsa M Császár, Péter Reményi, Krisztina Kőműves, Andor Végh, Aliz Horvát: Human Resource Development as a Possibility for Develpoing the most Underdeveloped Micro-Regions of Hungary. In: Urban Bacher, Dražen Barković, Karl – Heinz Dernoscheg (szerk.): Interdisciplinary Management Research X. 1017 p. Opatija: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics, 2014. pp. 931-942.
 12. Léphaft Áron, Pap Norbert, Reményi Péter (szerk.): Átmeneti zónák és áramlási terek a Balkánon. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tanulmánykötete, Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2014. 87 p.
 13. Léphaft Áron, Németh Ádám, Reményi Péter: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN 63:(2) pp. 135-157. (2014)
 14. Léphaft Áron, Reményi Péter: Transforming borders - changing development potentials - the case of Vojvodina. In: Nusret Drešković (szerk.): Zbornik Radova Trećeg Kongresa Geografa Bosne i Hercegovine: Book of Papers [of the] Third Congress of Geographers of Bosnia and Herzegovina. 1014 p. Konferencia helye, ideje: Tuzla, Bosznia-Hercegovina, 2012.10.08-2012.10.10. Sarajevo: Geografsko drustvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2014. pp. 295-302.
 15. Léphaft Áron, Reményi Péter: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban. MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM 2. különszám: pp. 76-87. (2014)
 16. Norbert Pap, Péter Reményi, Zsuzsa M Császár, Andor Végh: Islam and the Hungarians. MITTEILUNGEN DER OSTERREICHISCHEN GEOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT 156: pp. 191-220. (2014)
 17. Reményi Péter: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991-2011 között. In: Reményi Péter (szerk.): Állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. 234 p. Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2014. pp. 7-24. (Mediterrán és Balkán Fórum; 3. különszám.)
 18. Reményi Péter, Léphaft Áron: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban. In: Léphaft Á, Pap N, Reményi P (szerk.): Átmeneti zónák és áramlási terek a Balkánon. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tanulmánykötete. 87 p. Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2014. pp. 76-87.
 19. Reményi Péter: Etnikai változások a Nyugat-Balkánon 1991-2011. MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM 2014/1: pp. 2-12. (2014)

20. Reményi Péter: A koszovói szerb kisebbség és a független állam. In: Végh Andor (szerk.): A kisebbségek geopolitikája: VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. 203 p. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2012.11.15-2012.11.16. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet, 2014. pp. 27-33.
21. Reményi Péter: Koszovó – az együttélés nehézségei. 6 p. tudományos ismeretterjesztő tanulmány a Publikon ismeretterjesztő portálon, elérhetőség: <http://www.publikon.hu/htmls/tanulmanyok.html?ID=25&essayID=576> (2014)
22. Reményi Péter: A Vajdaság etnikai átalakulása. In: Akiyo Yamamoto (szerk.): Report of the FY2013 Bilateral Joint Research Project between Nagoya City University and Hungarian Academy of Sciences, supported by Japan Society for the Promotion of Science.: Research for the Movement of People and Goods in East-Central Europe and the Balkan Regions. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.09.02-2013.09.03. Nagoya: pp. 41-42.
23. Reményi Péter (szerk.): Állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. Pécs: IDResearch Kft.; Publikon, 2014. 234 p. (Mediterrán és Balkán Fórum; 3. különszám.)
24. Gálosi-Kovács Bernadett, Reményi Péter: A környezet és a lakosság egészségi állapotának kapcsolata Magyarországon. TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ 1: pp. 11-23. (2013)
25. Reményi Péter, Léphaft Áron: A nemzetépítés kérdőjelei Koszovóban A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI 13: pp. 159-163. (2013)
26. Reményi Péter: A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között. MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM 7:(2) pp. 11-18. (2013)
27. Reményi Péter, Léphaft Áron (szerk.): VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2010.11.04-2010.11.06. PTE TTK Földrajzi Intézet, 2013.
28. Reményi Péter: Bosznia - Hercegovina államisága és a Hartshorne-modell. In: Reményi Péter, Léphaft Áron (szerk.): VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2010.11.04-2010.11.06. PTE TTK Földrajzi Intézet, pp. 38-47.
29. Reményi Péter, Léphaft Áron: Vojvodina as a frontier zone. In: Conti S (szerk.) IV. EUGEO Congress, Rome 5-7 September 2013: Congress programme. Konferencia helye, ideje: Róma, Olaszország, 2013.09.05-2013.09.07. Róma: Association of European Geographical Societies (EUGEO), 2013. pp. 82-83.
30. Reményi Péter, Gálosi-Kovács Bernadett: Gyógyszervizsgálatok területi összefüggései Magyarországon a házi orvosok körében végzett felmérés alapján. TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ 7:(2) pp. 13-18. (2013)

31. Ferenc Horváth, Norbert Pap, Péter Reményi, Tamás Tóth (szerk.): Procjena geotermalnih izvora u bazenu rijeke Drave. Pécs: Publikon Kiadó, 2012.
32. Gálosi-Kovács B, Kitanics Máté, Reményi Péter: Landscape and settlement geography of the Drava region, fundamentals of its cultural geography. In: Horváth Ferenc, Pap Norbert, Reményi Péter, Tóth Tamás (szerk.) Geothermal Resource Assessment of the Drava Basin. 222 p. Pécs: Publikon Books, 2012. pp. 104-127.
33. Horváth Ferenc, Pap Norbert, Reményi Péter, Tóth Tamás (szerk.): Geothermal Resource Assessment of the Drava Basin. Pécs: Publikon Books, 2012. 222 p.
34. Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor: Corridors in the Western Balkans and the Hungarian exit to the sea. REVISTA ROMANA DE GEOGRAFIE POLITICA 14:(2) pp. 176-188. (2012)
35. Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor, Kitanics Máté, Vati Tamás: Geopolitikai Szótár Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2012.
36. Reményi Péter The statehood of Bosnia-Herzegovina according to the Hartshorne model. HISTORIA ACTUAL ONLINE 27: pp. 129-140. (2012)
37. Reményi Péter: Államépítés és nemzetépítés Koszovóban. In: Nyári D (szerk.) Kockázat - Konfliktus - Kihívás: A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete. 1059 p. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2012.09.05-2012.09.07. Szeged: SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 2012. pp. 721-727.
38. Reményi Péter, Léphaft Áron: Transforming Borders - Changing development potentials In: Nurković Safet (szerk.): 3. Kongress Geografa Bosne i Hercegovine. Konferencia helye, ideje: Tuzla, Bosznia-Hercegovina, 2012.10.08-2012.10.10. Sarajevo: Geografsko drustvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2012. p. 62.
39. Reményi Péter: A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között In: Yamamoto Akiyo (szerk.): Intercultural Zone of Vocational Groups in East-Central Europe and the Balkan Regions: Report of the FY2010 Bilateral Joint Research Project between Nagoya City University and the University of Pécs, supported by Japan Society for the Promotion of Science. Nagoya: Nagoya University, 2012. pp. 55-58.
40. Reményi Péter: ヴスイヴィディナのエトノス的均質イヒ-1910-31年— (レメーニ・ペーテル). In: Yamamoto Akiyo (szerk.): Intercultural Zone of Vocational Groups in East-Central Europe and the Balkan Regions: Report of the FY2010 Bilateral Joint Research Project between Nagoya City University and the University of Pécs, supported by Japan Society for the Promotion of Science. Nagoya: Nagoya University, 2012. pp. 24-27.

41. M Császár Zsuzsa, Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor: Különös recenziók egy furcsa könyvről. VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 54:(9) pp. 103-113. (2011)
42. Gálosi-Kovács Bernadett, M Császár Zsuzsa, Pap Norbert, Reményi Péter, Elekes Tibor: Social Problems of the Most Disadvantaged Southern Transdanubian Micro-Regions in Hungary. ROMANIAN REVIEW OF REGIONAL STUDIES: JOURNAL OF THE CENTRE FOR REGIONAL GEOGRAPHY 7:(2) pp. 41-50. (2011)
43. Gálosi-Kovács Bernadett, Kőműves Krisztina, M Császár Zsuzsa, Pap Norbert, Reményi Péter: Human resource development as a possibility for developing the most underdeveloped micro-regions of Hungary. AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI SZEMLE 6:(Suppl 1) pp. 242-250. (2011), X. Oszkár Wellmann International Scientific Conference : Traditions, Innovations, Sustainability. Hódmezővásárhely, Magyarország: 2011.05.05
44. Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor: Regionalism in Hungary and in the Western Balkans. In: Rajko Gnjato, Milenko Živković (szerk.): Treći kongres srpskih geografa : zbornik radova = Third Congress of Serbian Geographers with International Participation: Congress Proceedings. Konferencia helye, ideje: Banja Luka, Bosznia-Hercegovina, 2011.10.12-2011.10.13. Banja Luka: University of Banja Luka, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, 2011. pp. 525-532.
45. Reményi Péter: Borders, Settlement Structure and Regional Issues in the Western Balkans. In: Kobolka I, Pap N (szerk.): The Western Balkans: European perspective and tradition. 318 p. Budapest: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, 2011. pp. 155-230.
46. Reményi Péter: A jugoszláv utódállamok fragmentálódó városhálózata. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 4:(2) pp. 93-104. (2011)
47. Reményi Péter: An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. EUROLIMES 11: pp. 129-141. (2011)
48. Reményi Péter: Homogenizálódó etnikai terek a volt Jugoszlávia területén. In: Akiyo Yamamoto (szerk.): Intercultural Zone of Vocational Group sin East-Central Europe and the Balkan Region: Its Formation and Transformation pp. 68-69. Nagoya (2011)
49. Gálosi-Kovács Bernadett, Pap Norbert, M Császár Zsuzsa, Reményi Péter: Environmental development problems in the most disadvantageous Hungarian micro regions. In: R. Kurz, Z. Turkalj (szerk.): Interdisciplinary management Research VI.: Josip Juraj Strossmayer University in Osijek – Hochschule Pforzheim University, Osijek. 1023 p. Konferencia helye, ideje: Porec, Horvátország, 2010.05.07-2010.05.09. Osijek: University of Osijek, 2010. pp. 1001-1023.
50. Kitanics Máté, Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor: The dimensions of Hungaro-Serbian relations. In: Srboľjub Đ Stamenković (szerk.): Međunarodni Naučni Skup Teritorijalni Aspekti Razvoja Srbije i Susednih Zemalja. Konferencia helye, ideje:

- Divcibare, Szerbia, 2009.10.29-2009.10.30. Belgrád: University of Belgrade, pp. 99-106.
51. M Császár Zsuzsa, Bali Lóránt, Kitanics Máté, Reményi Péter, Vati Tamás: A szerb-magyar kapcsolatok dimenziói. In: Trócsányi András, Kovács István Péter (szerk.): Tér, táalentum, tanítványok I.. 360 p. Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2010. pp. 107-118.
 52. Pap Norbert, Reményi Péter, Végh Andor: Új állam a Balkánon: a Republika Srpska. FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK 134:(3) pp. 313-327. (2010)
 53. Reményi Péter: A jugoszláv városhálózat rang-nagyság eloszlásának változásai. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 3:(3 (10)) p. 144. (2010)
 54. Reményi Péter: Dombóvár térségi szerepe. In: Pap N (szerk.): Városunk Dombóvár: a kezdetektől napjainkig. 408 p. Dombóvár: Dombóvár Város Önkormányzata, 2010. pp. 294-307.
 55. Reményi Péter: Rural areas in Hungary. In: Snjezana Musa (szerk.): Transformacija ruralnog podrucja II Europe u uvjetima tranzicije i integriranja u Europsku Uniju. Konferencia helye, ideje: [Kupres], Bosznia-Hercegovina, 2009.05.07-2009.05.10. Mostar:2010. pp. 439-445.
 56. Reményi Péter: Fünfkirchen und die "Donau-Dimension". Die Donauschwaben und ihre potenzielle Rolle in der Entwicklung von Pécs. In: Pap Norbert (szerk.): Pécs im Treffpunkt der Kulturen: Kultur - Raumentwicklung: Pécs - Kulturhauptstadt Europas 2010. 220 p. Pécs: Publikon Books, 2010. pp. 167-180. (Geographia Pannonica Nova; 8.)
 57. Reményi Péter: Települési szintű lakosságszám-változások a jugoszláv utódállamokban. SZAKMAI SZEMLE: A KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS-SZAKMAI FOLYÓIRATA 2010:(1) pp. 111-117. (2010)
 58. Reményi Péter: Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia. In: István Tarrósy, Susan Milford (szerk.): The Western Balkans: Lessons from the Past and Future Prospects - A View from the Danube Region. 157 p. Pécs: Publikon Kiadó, 2010. pp. 41-54.
 59. Bali Lóránt, Kitanics Máté, Kovács-Bátori Gizella, László Mária, Ludescher Gabriella, M Császár Zsuzsa, Pap Norbert, Reményi Péter, Szabó Anita, Végh Andor: A Nyugat-Balkán térségének belső tagoltsága és külső kapcsolatai, különös tekintettel Magyarországra szerepére. In: Fábíán Szabolcs Ákos, Kovács István Péter (szerk.): Az édesvízi mészkövektől a sivatagi kergekig: Tanulmánykötet a 70 éves Schweitzer Ferenc professzor úr tiszteletére. 207 p. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet, 2009. pp. 119-136. (Geographia Pannonica Nova; 6.)
 60. M. Császár Zsuzsa, Reményi Péter: The structure of the external relations of South Transdanubia towards the Western Balkans. In: Gosar Anton (szerk.): Razvojne priloznosti obmejnih območij Slovenije: Development opportunities of Slovenian

- border regions. 424 p. Koper: University of Primorska, Faculty of Management, 2009. pp. 285-294.
61. Pirisi Gábor, Reményi Péter: Kapufunkcióju kisvárosok a horvát-magyar határ mentén. In: Tóth József, M Császár Zsuzsa, Hasanović-Kolutác Andrea (szerk.): Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben. 217 p. Pécs: PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, 2009. pp. 153-162.
 62. Reményi Péter, Tóth József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei: Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása. Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2009. 755 p.
 63. Reményi Péter: Bosznia-Hercegovina településhálózatának átalakulása - a többszörös, szubnacionális megosztottság hatásai. *MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM* 3:(4) pp. 2-11. (2009)
 64. Reményi Péter: A Balkán-félsziget városhálózata átalakulásának ciklikussága. *MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM* 3:(1) pp. 13-25. (2009)
 65. Reményi Péter: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. In: M Császár Zs (szerk.): Magyarország és a Balkán. 174 p. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 2009. pp. 122-129. (Balkán Füzetek; 1., Különszám.)
 66. Reményi Péter: A Nyugat-Balkán határai és települési, regionális sajátosságai. In: Kobilka I, Pap N (szerk.): A Nyugat-Balkán. 238 p. Budapest: MK Katonai Biztonsági Hivatala (MK KBH), 2009. pp. 65-111.
 67. Reményi Péter: A Nyugat-Balkán kapuvárosai. A Pécs–Eszék várospár. In: Szónoky Ancsin G (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében: Tudományos nemzetközi konferencia. 527 p. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2008.03.06 Szeged: SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 2009. pp. 367-376.
 68. Reményi Péter: International institutional co-operations in the border areas of Hungary and Serbia. *MEGATREND REVIEW / MEGATREND REVIJA* 7:(1) pp. 119-140. (2009)
 69. Reményi Péter: Agrárgazdaság. In: Reményi Péter, Tóth József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei: Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása. 755 p. Pécs: IDRResearch Kft.; Publikon, 2009. pp. 143-160.

